

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXV.

IF. FRANC ÁDÁM LEVELE AMSTERDAMBÓL 1667. FEBR. 15.

Ez érdekes levél írójának hasonnevű édes atyja, id. Franc Ádám a racovi rectoratságból 1633. jul. 27-én érkezett Kolozsvárra, hová a szász unitár ekkl. papjának választották meg. 1643. nov. 28-tól 1655. aug. 15-én bekövetkezett haláláig plébanus volt.

Fiát, ifj. Franc Ádámot, az itt közlő t levél íróját, a kolozsvári ekkla küldötte külső akadémiákra, ugy látszik Sz-iváni Márkos Daniellel és Rázmán (Ádám) Péterrel egyszerre. Két utóbbi 1668. jun. 5-én érkezett haza, de ifj. Franc Ádámnak teljesen nyoma vészett. Selol semmi adat arra, hogy valaha haza jött volna. E levélben éppen ennek igyekszik okát adni, már hogy valódi vagy keresett ok-e, arra nézve tartózkodunk véleményt mondani. Mindenesetre levele igen érdekes lap ama kornak hittani mozgalmairól és irodalmáról.

Eredetiben latinul van írva, hanem hogy a t. olvasók közül annál többen olvashassák, magyar fordításban közöljük.

A levélből nem vehető ki, hogy kihez volt intézve. Abban az időben id. Baumgarten Bálint volt a plébanus és rector; Pauli István szász pap és egyik tanár s Lacovius a másik tanár. A levél hangulatából azt gyanitom, hogy Pauli Istvánhoz volt intézve.

„Tisztelt rokon! Kedves atyámfia a Krisztusban!

Üdv és béke Istentől, a minden igaz jó forrásától s fiától, a keresztre feszített J. Krisztustól — Neked s mindnyájatoknak, kik a Krisztus keresztjének hívei vagytok! szivemből kívánom.

Az idén és a tavaly négy levelet kaptam tőletek, melyek közül eddig még egyikre sem feleltem. Az elsőt 1665. nov. 16. írtátok, a másodikat jul. 22., a harmadikat auguszt 16. (t. i. t. Baumgarten Bálint keze által), a negyediket s utolsót 1666. nov. 15. És — noha mind oly becsesek, hisz oly drága kéz írta és feleletet érdemelnék, de körülmény és idő akadályt görditenek készséges tollam elé s csak a két utóbbira szándékszom felelni, mert ezek kényszerítettek ama sok panasz és gáncs miatt, miktől leveled hemzseg, s mik

szívem nagyon szomorítják. Nem tudok eléggé csudálkozni azon, hogy oly bizvást bizátok fületeket bármire, mi alaptalan és bizonytalan s hogy e vagy ama dolog valódiságát nem a forrásokon keresitek, sőt hogy eddig bizonytalan, ismeretlen dolog miatt nagy keserűen törtök ki, hogy a jó tanácsot s intést fogadjam el, s epésen irt levélben szólítottok fel, — s keresztényhez nem illően cselekesztek — pellengérré állítván tapintatlanságokat. Honnan és kitől tudja kérlek az a Sárpataki, kit emlitsz s kit én nem tudom, ismerék-e, azt, hogy én egy gazdag özvegy egyedüli lányával házassági viszonyban állok, s hogy ezzel, mint ilyen bilincscsel, ugy ide kötöttem magam, hogy anyósom s az ő gazdagsága miatt lehetetlen innen kitépnem magam s feleségemmel hazámba költözöm? Ugyan honnan és miért mondhatta ezeket. az a készsleges Bethlen, kit két év óta nem láttam, sem nem hallottam, hogy egyebütt lett volna, mint Galliában, midőn mindezek nemcsak alaptalanok és költöttek, hanem aljasak is, hiszen én soha sem nem mondtam, sem nem gondoltam ilyekre, mert nem egy dologról van szó. De a másik sem igaz, hogy t. i. kereskedésre adtam volna magam. Mert, igaz, hogy kereskedő házában lakom s üzletvezető vagyok (*librarum rationem habere*), de szegénységtől kényszerítve teszem, nem tudván e szűkségben minő életmódot válasszak: sem hajlamom, sem czéлом, hogy mint kereskedő lépjek ki, avagy a kalmár szellemnek egészen átadjam magam, hanem, hogy mig visszatérhetek, legyen miből tisztességesen megéljek. A mit az az említett két hazafi mond, hogy ide szándéksom letelepedni, világért sem igaz. Noha nem tagadom, két véglet közt vagyok, keresztuton állok s nem tudom melyiket tegyem: maradjak-e, vagy hazamenjek. Mert mindkettőre erős és nyomós okok vannak, melyek közül egyik a hazatérést, másik a maradást javasolja, s némelyek nem kis borzalmat keltenek bennem s hazámtól elriasztanak, melyek közül legalább egyet — hiszen mindnyáját leirni sok lenne — még pedig a legfontosabbat, mint a többiek forrását s az ebből eredő többit legyen szabad ez alkalommal fölemlítenem.

Első tehát és legfőbb, hogy az a *Dordracenus* szellem köztetek is uralkodik, mely elvetek vagy világosabban szólva vallások alá azt iratja, hogy attól semmi szín alatt eltérni nem szabad. Az unitárius vallás követője és tanítója kötele megígérni és esküvel kötelezni, hogy csak ezt a vallást csepegteti másokba s csupán ezt fogja védelmezni és oltalmazni s a mi ezekkel együtt szokott járni, az ilyen embernél azt is megnézik, hogy ugyanazon törvény előtt köteleztem e magam, hogy igaz tagja vagyok az egyháznak, s fogok-e, vagy akarok-e tudori vizsgát tenni, mert az egyház törvénye ezt határozottan sürgeti. Pedig soknak ettől eltérő nézete van s látom én, hogy sok olyan tanitnak ott, a mi a ker. vall. dogmáját inkább rontja, mint építi s a mi a ker. szabadságot megsemmisíti. Ilyenek: a gyermekek keresztelés, mit ti gyakoroltok, holott az új testamentumban nincs meg; hogy egy szónoknak, ki a más beszédét szónokolja el s nem ritkán tisztátalan életü, megengedik a beszédet:

szavait nem szabad kétségbe vonni, nyomozni, vizsgálni, vagy ellentmondani; — hogy nem szabad semmi magánegyesületnek tagja lenni, hogy a testvéri szeretet, nyájas és előzékeny szív kevésben s talán egyikben sincs; hogy testvér a testvért hurczolja törvényszékre s attól büntettetik meg; végre hogy sok egyebet mellőztek, kik türelmességre és elfogulatlanságra vannak utalva, Krisztusnak a bosszút tiltó s ellenségünket is szeretni parancsoló tanáról megfélemlkezve, fegyvert ragadnak s azokat, kiket szeretni, kikkel jóltenni, kikért imádkozni tartoznak vala, tüzzel-vassal üldözik. Mily örömmel vettem észre egyszer némelyekből, hogy erőtök csakhamar megtörik, járom alá juttok s a hatalom joga mások kezébe jut! Nem kis remény táplált ugyanis, hogy e szerint a Krisztus keresztjét mi fogjuk két karral ölelni s a világnak és a Carnalis fegyvernek végső ist-n-hozzádat mondunk s titeket mindenre készséges, szelid, jámbor juhokká fogunk tenni. Most, miután reményemben csalatkozva, látom, hogy ezek a roszból rosszabba mentek s hogy azokból, kik Krisztus szent nyomdokait követni tartoznának, katonák lettek: nem tudom, mi jót reméljek, vagy mi rossztól féljek. Katonák közt élni, velük egy testté válni, életünket veszélynek tenni ki, s azt rontani rossz tettek látásával és hallásával, valóban kemény és szomoru dolog; különösen, ha remény nincs, hogy jobbra fordul; mig egyebütt az alatt igen tág tér nyílik az égiekhez; nem hiányzik az erény számtalan eszköze, s alkalom van adva a naponkénti összejövetelekre s azoknak közös szent cselekedetére, mik az isten dicsőségére s saját boldogságunkra vannak, a testvériség ápolására s a ker. tökéletesedés kötelességeinek teljesítésére, s mindez a lehető nyájassággal és szelidséggel. A mi gyülekezetünkben nem záratik ki a gyenge tag, nem a tőlünk eltérő nézetű keresztény; egy az akarat és egy a cél: hogy kegyes, szent és feddhetetlen életet éljen, s hogy mindent az igazság és becsületesség mérlegével mérjen; a mikre nézve valaki nem tud saját szelleme sugallatából eljárni, nézze meg Pál apostolnak a rómabeliekhez küldött levele XIV. XV. részét. Ezeket s hasonlókat téve megvidámitjuk életünket s imát küldve az Urhoz, igyekszünk hálát adni.

Ezek azok, melyek engem Hollandia földjéhez kötnek, s az ellenkezők, melyek hazámtól elriasztanak, mikhez hozzáveszem még azt a két levelet, melyet utóbb küldtél, mert ezek épen arra ösztönöznek, hogy a hazatérésre ne gondoljak. Egyébiránt e két levelemben kissé keményen hangzanak azok a nagy számmal összehordott szavak, melyekkel engem a könnyelműség, állhatatlanság és hűtlenség vádjával igyekszel feddeni, s a hazatérésre indítani; de még keményebben hangzik az, hogy az istenség bosszujával fenyegetsz, s azt mondod, hogy nem fog engem isten oltalmába venni, mely szavakat hogy vajjon a Krisztus kegyes és jóakaró szellemében szóltad-e, rád és a többi vallásos emberre bízom — ítéljétek meg. Én ugyan nem láttam eddig példát az új szövetségben, mely azt mondaná, hogy Krisztus és apostolai ily módon beszéltek volna; látom ellenben, hogy mindeniknek a feddésben, vádban és intelmekben szerénysége,

nyájassága, fénye és embersége tündöklött. De úgy hiszem, tán a szeretet és buzgalom diktálta neked e szavakat s nem oly indulatból mondtad, mintha szomorítani vagy ingerelni akarnál. Elhiszem, de még sem tudom ama szavakat az epesség és durvaság gyanuja alól felmenteni, minthogy azok oly emberre illenek inkább, ki magáról s lelkiismeretéről megfélemedezett, nem pedig olyanra, ki lemond a Világiakról, felveszi a keresztet, nem retten meg a veszedelemtől, bármily kint kiállani kész. Midőn aggódó s gyötrő arcczal mutattam leveledet barátainknak, mindenkinek bámult ridegségeinken s velem szemben tanusított keménységeinken. Nem lehet oly könnyelműen vádolni azt az embert, kit a Krisztus igéje hű szolgájának és sáfárának tartanak s ki mások előtt szelidséggel és jósággal tartozik járnai. Meg kell hogy említssem ez alkalommal feleim véleményét ügyemről, melyet rájuk biztam megítélés végett s nemcsak kettőre, hanem egész testületre, az amsterdami és rotterdami; mindkettőnek tagjait különösen felkértem ez ügyben, melyért aggódva és bánkodva — noha hideglelés gyötrött — magam mentem Rotterdamba s ott előadtam hitsorsosimnak ügyemet, hogy az ur félelme szerint ítéljék meg, előadtam és átadtam az eskümintát is, hogy vizsgálják meg, sürgősen kérve, hogy bármit ellenem vagy melletttem felhozhatni, azonnal bocsássák vizsgálás és ítélet alá s úgy járjanak el, hogy inkább az isteni hatalomnak és akaratnak tetszedjék, mint nekem. A mi úgy is történt. Hiszen semmit sem mellőztek, mi megteendő vala, s úgy találták, hogy nincs ok, miért gyötrődjem — bánkodással s ama jelentéktelen esküvel, mit egykor esztelenül tettem, nem ismervén még a menyei dolgokat s a keresztényi tökéletességet; ugyis igazságtalan az s olyan dolg, a miért nyugodt lelkiismerettel nem kezeskedhetem sem én, sem bármely jó keresztény senki előtt. Bizony senki fel nem foghatja azt közülünk, hogy ilyen vagy bármilyen esküt járatlan s korához képest még tapasztalatlan kereszténytől kicsikartok, sőt hogy itt a mi felekezetünkben a ker. szabadsággal határozottan ellenkezőleg oly szokás kapott lábra, melyre ti vakok nem látjátok be, mily veszedelmek származhatnak. Avagy nem bíncselik-e le az ilyen eskük a ker. lelket a magasabbra és menyeyiebbre töréstől, hacsak nem mondjátok, hogy az unitárius vallásban minden oly szent és igaz, mint kétszerkettő négy, mit csak a tapasztalatlan ember mondhat, senki más. Azért te engem amaz esküre akarsz kötelezni s annak figyelmes meggondolására szólítsz fel, hogy én azt nem tudatlanul fogadtam, pedig természetesen tudatlanul s a menyeyi és szellemi dolgokban legkevésbé jártasan; s mindazokra nézve járatlanul, a miket tőlem kívántak, s a miket én az isten nevére való hivatkozással oktalanul hiába fogadtam. Hogy egy kissé okosabb lettem s a menyeyi szellemtől felvilágosultam, most látom be leginkább, mennyire tévedtem. Mert avval az alappal, melylyel megigértém, hogy az unitárius hitnek és vallásnak állhatatos védője s oltalmazója leszek, jól tudom azt is megígérhettem volna, hogy a kálvin vallást fogom védeni, hiszen egyiket úgy, mint a másikat nem ismertem még. Azt is tudom, hogy a Krisztus nem en-

gedi meg minden alkalommal az esküt, sőt egyáltalán tiltja, jól tudjátok hol, s éppen azért egy komoly bünbocsánaton jóvá kellett tennem. Beismerem bünömet és hibámat, noha tudatlanságból és esztelenségből követtem el, s érette szakadatlan imával esedezem bocsánatot istentől. a könyörület forrásától, ki a hajló nádat nem töri el s a füstös szalagot nem égeti el, s a ki mivel mindig meghallgatja a komoly bünbocsánattal könyörgő bünbánók kéréseit, az én büneim bocsánatát sem fogja megtagadni. Hozzá folyamodom, ki egyedül tarthat meg és veszthet el, s felmentésem vagy elítéltetésem felett dönteni egyedül neki adatott, kitől függ, hogy fennálljak vagy bukjam. Hozzá folyamodom, reá hivatkozom, mondom, kinek hatalmában vagyok, élve-halva. Kivüle birom kegyes és boldogító Krisztusomat, a türelmesség ama valódi példányképét, ki az én reményem, vigaszom és erős oszlopom minden szerencsétlenség és veszedelem viharával szemben, ki mindig tárt karokkal fogadja s kebelére öleli mindazokat, kik üdvöt adó keresztjét jóakarólag veszik vállokra, nem tekintve ezeknek korábbi sokszorozott büneit, hiszen a bünbocsánásra már előbb szent vére hullásával tett engesztelő áldozatot. Tehát nincs miért féltsem magamat és lelkem üdvösségét akár balról, akár jobbról jövő bajok és veszedelmektől, egyáltalában nem a fedésektől, sem semmi olyan valamitől, mi ronthatná vagy zavarhatná lelkem nyugalmát; mert mindig oldalamnál van a kivánt űr, ott van a Krisztus. ki mindig nyújtja jobbját. Általában (midőn az ő segítségével győzedelmeskedem, ki szeret minket) meg vagyok győződve, hogy sem a halált, sem az életet, sem a jelent, sem a jövőt, sem a mélységet, sem a magasságot, sem semminemű teremtet dolgot el nem különíthetek isten jóságától, mely meg van Krisztus urunkban. Legyen elég a többék között ennyi az esküről.

Mielőtt másra térnék, komolyan figyelmeztetni kívánlak titeket, nehogy balra magyarázzátok, a miket irtam. Mert nem azért irtam én ezeket, hogy ellenségeskedjem, vagy hogy valamivel vádoljalak benneteket; de mert az a meggyőződés — és ezért, a mig jobb meggyőződésre nem találok, kész vagyok halált is szenvedni, s kész vagyok azt (elvet, meggyőződést) másokba is becsepegtetni. Bocsássatok meg azért is, hogy tisztelendő vagy tekintetes czimmem nem szólítlak titeket, s hogy tanítvány létemre hozzátok hasonlítom magam. Az elsőt az új szövetség tana tiltja, a másodikat pedig annak a testületnek szelleme parancsolja, melynek feje a Krisztus. Mert mindnyájan a Krisztusi testületnek vagyunk tagjai, egymáshoz hasonlók. Nincs a keresztények közt himnemű vagy nőnemű, ur és szolgál. Nekünk isten fiainak mindnyájunknak ugyanazon jogunk van, hiszen mindnyájan ugyanazon szentlélektől születünk újra, melyből az ur sem nyert többet, mint a szolgál. Végre, ha mindnyájan testvérek vagyunk, testvéreknek kell hogy szólíttassunk, nem uraknak, vagy afféléknek, miket a világiak használnak. De másra térek. Nagyon örvendek, hogy hollandi testvéreim és barátaimmal való ügyem elintézését a nemes és szeretett Lubinjeciusra biztatók. Ő ugyanis a dolgot a mily kegyességgel és emberséggel csak lehet, oly méltányo-

san fogja intézni, hogy mindenki előtt kedves lesz. Tudni fogja ugyanis e kitünő barát, hogy mit tegyen, s nem fognak hiányozni oly ellenfelek is, kik készen vannak, hogy ügyemet védelmezzék a másik párton levőkkel szemben bárkik lesznek azok. Hogy szóljak valamit már arról a költségről is, mit nekem utazónak s a külföldet látogatónak megszavaztak; azt látom, hogy te mily nagy czikornyával s mily nagyszerűen dicséred előljáróink bőkezűségét és kegyességét, de azt nem látom be, hogy eddig jól szimitottál, vagy hogy a költséget idején összegyűjtötted, mely elég lenne az életfentartásra s egyéb szükségesre. Ezt nem azért mondom, hogy a pártfogó urat fősvénységgel vagy fukarsággal vádoljam; mert ez hálátlanság és embertelenség lenne szemben a jóakarattal; nem is vagyok oly hálátlan bamba, hogy ne ismerjem el jóakaratosokat, s ne gondoljam meg, hogy az egyh. vagyonnak súlyos, nyomasztó körülményei közt is segítettetek rajtunk és nyomorunkon. Én ugyan, ha valaki igen, én hálásan ismerem el, s elismerem, míg lélek lakik bennem. A mire tehát figyelmeztettelek, csak azért tettem, hogy legalább megmondjam, mily ok nélkül mondod s mintegy erőszakolod, hogy a nekünk adott pénz elég lehetett volna, — nem osztván ki azt a kellő időben. Azt vetitek szemünkre ugyanis, hogy már korábban haza kellett volna térnünk s arra küldetett 350 imperialis. De mi más volna ez, mint azt mondani, hogy ostromoljuk az eget s a tengert merjük ki? Hát melyikünk mászhatná meg amaz ismeretes veszélyes hegyeket, melyek élénk emelkednek vala? Mi hárman kis emberek? Mi, kiket Deák Tóbiás ur és többen mások jó előre figyelmeztettek, hogy ne rohanjunk önként a halálba, mi tartoznánk szembeszállni e biztos veszedelemmel? Nem magatok irtatók-e, hogy Magyarországon az erdélyieket, különösen a kolozsváriakat kutya módjára gyilkolják a császáriak? Nincs elég példa is reá? Nyitva van-e Lengyelország felé is az út, mely mindenütt utonállókka és háboruval van elárasztva. Nem látjuk-e több példáját a legyilkoltaknak, nem a békés tanulóknak, hanem a felfegyverzett s nagy kísérettel ellátott lengyel nemeseknek? Mit tennétek, kérlek, ti ez esetben? Hanyathomlok rohanátok a veszedelembe? Ezt bizony ép elmével senki sem hiszi. A mint tehát akarjátok, hogy nektek legyen dolgotok, engedjétek meg azt másoknak is. s a mások életét is — mint a magatokét — becsüljétek (mert a Krisztus tanítványai vagytok). Midőn így Scylla és Charibdis közé jutva, nem tudjuk merre forduljunk s a kettő (t. i. a távozás és maradás) közül melyiket válasszuk: kénytelenek valánk, hogy legalább tisztességes életet éljünk. Erre kelle fordítanunk az említett 350 imperiált, melyből még egy kis tartozást is le kelle vonnunk. Ez miután elfogyott s új segélyküldésre nem gondolhatánk: új életmódot, új jövedelemforrást kelle megfognunk. És pedig Sz. Iváni ur Ádám Péterrel Angliába menve, tanítással foglalkoznak s ott élnek — úgy tudom — derék módon. Én pedig Amsterdamban n. hány derék s tisztességet szerető férfiú jóvoltából éltem jó darabig. Azután — előbb könyvek javításával s sajtó alá rendezésével, majd kereskedőknél könyvvezetéssel (mercatorum libros curando) sze-

reztem meg szükséges költségemet. Innen van az, hogy életem fentartásáért s tanulmányaim folytatásáért álmatlanságot és munkát nem kíméltem, sőt éjet-napot izzadtam, egy negyedórát sem engedtem elrepülni, éjjeli álmomat megraboltam, (melynek tanuja Crellius és Slichtingiusnak ama két vaskos kötete, melyet miután lemásoltam, rendeztem) melylyel állandó betegséget szereztem magamnak, mely mint hű vendég tapad hozzám, mely képtelenné tesz szónoklásra, beszéd előadására, s mely így lassu sorvadással emészt. Innen van végre, hogy (idők folytán) a jók és alázatosak barátságában s társaságában megtanultam, mily szép és nemes dolog magasztosabbra s hova-tovább üdvösebbre törekedni, s hogy hazám és ennek erkölcsseinél többre becüljem Hollandiát a ker. valláshoz illőbb erkölcsseit, a mit azonban úgy mondok, hogy ne vegyétek rosz néven és a mint lelkiismeretem követeli, a mit minden cselekvendők és elhagyandók s szabályának állítok. Az a 120 imperialis, melyet a számüzött atyafiak*) adtak, s az igen tisztelt patrónusok, kiknek örök hálával tartozunk, közelebről elküldöttek, nekünk átadatott. Átadatott az a 60 imper. is, melyet az enyémből megtéríteni ígértél. Noha 66-ra emlékszem, mennyit az atyafiak említett pénzéből kellett volna kapnom, de a te utasításodból csak 60-t kértem, a mennyit otthon az enyimből kipótoljatok. Igen köszönöm neked is s hálás leszek e jótéteményért végső lehelletemig. A Koevenditől küldött 30 aranyról én eddig semmit sem hallottam, sem Baumgartus nem emlékszik, hogy ama pénz nyomozása reábizatott volna. De ki az a Koevendi, miért nem figyelmeztetett minket ama pénzre, aztán mikor és kinek adta át azt a pénzt, szeretném tudni. Hiszen ha valamelyik boroszlói kereskedőnek adta át, az bizonyosan vagy magánál tartotta, vagy Hollandiába küldötte. Ha az előbbit teszi, figyelmeztetendő vala, hogy a másét ne tulajdonítsa el; ha az utóbbit, kötelessége megmondani, hová és kihez küldötte.

A számüzött atyafiak számára Hollandiában gyűjtött pénz, úgy hiszem, az Erdélybe menekült atyafiakhoz jutott. Kívánom, hogy ezt nekünk jelezzétek. Meg kell persze azt is mondani, hogy mekkora összeg volt az; mert nekünk azt tudnunk kell, minthogy mi azt nagy kamattal, s hitfeleink nagy hasznára küldöttük Boroszlóba, mely nyereségnek fedeznie kellett a hosszú késésből eredt veszteséget, mit ürügyül hoznak vala fel a váltólevélben járatlan atyafiak, a mint ezt a Verrinushoz és Lenichiushoz küldött levélben láttuk. Az egész összeg volt 1866 és fél imperialis. A kamatnak ha nem több, legalább 200 impernak kellett lenni. Az iratnak pld. az ad érteket, ha az atyafiak nemcsak egy, de többnek kézalírásával ellátott nyugtatványt adnak, melyben elismerik, hogy a pénz hozzájuk ment. Indítványoznám azt is, hogy köszönjék meg levélben az adakozó hitfeleknek e bőkezű adományozást, mert úgy vélem, evvel újabb gyűjtésre, gyorsabb és szivesebb adományozásra ösztönözik őket. A levél nemes Lubinjecki közvetítésével hozzám jöhet, én meg-

*) Az Erdélybe menekült lengyel unitáriusok értendők.

czimezem s maga idejében a nyilvános gyűlésben előterjesztem. E dologról értesítsd tiszt. Lachovius urat, igen igen üdvözölvén nevében, s figyelmeztess, hogy a Guzzi részét váltólevél mellett Boroszlón át hozzám kell küldeni, aztán én átadom neki, mert azt az összegből ki nem lehet venni, minthogy már Boroszlóba küldetett. Nagyon sajnálom, hogy hamarabb nem mondtátok meg, hogy a B a u m g a r t h u s Bálintnak szánt pénzt vegyük ki az összegből, mielőtt Boroszlóba küldtük volna. Mert nem károsodott volna 20 imperiállal, a mint károsodott, mikor a váltót Hollandiába küldte. Ez elkerülhetetlen, mert míg innen Németországba nyereséggel megy a pénz, ide vissza veszteséggel jő; ugy annyira, hogy ha innen Boroszlóba 200 imperial 20-nak a nyereségével megy, ugyan annyi a veszteség, ha visszajő. Azonkívül figyelmeztetni kívánlak, hogy a derék Bálintnak adott pénz vagy költség 60 imperiálra olvadt, s ez csak annyi időre való, a mennyit leydeni tanulmányaira szánt. Azt határozta ugyanis (s ezt az én javaslatom következtében,) hogy még öt hónapig Leydában ül, távollétének többi idejét pedig Amsterdamban tölti, s ott theologiai tanulmányait végzi, vagy legalább folytatja a páratlan férfiu Pontanus Izsák ur keze alatt, ki csak most választott a meghalt drága Palembangius helyébe; Pontanus — mondom — s tisztársa Lymburgius vagy Curcellerus Gedeon vezetése alatt, (mert még nincs eldöntve, hogy e két férfiu közül melyik érdemesítették a tanári székre.) Ezt azért mondom, hogy e kitünő ifjú oly jelentékeny veszteséggel pénze fogyta miatt ne legyen kénytelen Leydához kötni magát. A remonstransoktól pedig különösen a derék Palembangius jóltevő halála után nincs mit várni, mint a kiktől nagyon nehéz kölcsön kapni. Nem is szeretném, hogy tőlük bárki is a mieink közül egy fillért is elvegyen kölcsön — nagyon sok ok miatt. Ezt nem boszankodásból, de higgadt tapasztalásból mondom. Leírnám neked erre vonatkozó tapasztalataimat, ha az idő rövidsége engedné. Felhozok egyet legalább ezek közül, hogy itéld meg: ugyanis 12 ezer imperialis gyűjtése helyett alig szedtek össze 1500 fit az összes remonstransok — azt is kénytelen-kelletlen és Naeranustól kényszerítve. A többi pénzt adták a mennoniták, azok különösen, kik magán Collégiumokat látogatnak, s kik számra nézve határtalanul távol vannak a remonstransoktól, sokan olyanok, kik varrással és szövással szereztek össze egy kis pénzt. Hozzáteszem, hogy a remonstransok oly feltétellel adakoztak, hogy többet ne forduljanak hozzájuk s új segélygyűjtésről ne beszéljenek a hitsorsosok, míg ellenben mások készek voltak harmad-negyedizben is adakozni. Pontanus, ki az összes között kitünt tudományban és nemesszívűségben, maga sem ment ez ügyben. Jól emlékszem, mit tett velem és másokkal, — s mégis csaknem feledésbe ment. Magam is sokszor szemére vettem ezt, — maradt azért és növekedett a barátságunk. N e m m e l l ő z h e t e m hallgatással ez alkalommal, hogy Zwickerus, kit 5 hónap alatt nem láttam, legtöbbször kegyéből kiessett, s soknak szeme előtt gyanús lett; még pedig két okból, 1., hogy Galenussal veszekedve, epébe mártott tollal festette le ezt ugy, hogy

a leghitványabb udvari bolondot nem lehetne rutabbul lefesteni. Egy hosszú névsorban — ha jól emlékszem — 21 gúnynevet rakott rá. Elnevezi csalónak, igazságtalannak, hamisnak, hiunak, majomnak a jó ügyek felforgatójának — hogy több gúnynevet ne említsek kitéző jelességeért, mikkel e páratlan férfit felruházta. Másodszer, hogy Vossius maradékainak örökségét, (Voss. az ő házában halt meg s végrendelet tételre ösztökelte — s a gyermekei tudta nélkül csaknem erőszakolta.) jogosan és jogtalanul magára ruháztatta, s abból Vassius gyermekeinek egy fillért sem adott, noha figyelmeztette és kérte sok derék férfit, kik közül némelyeket gunytárgyává tett. — Félek, hogy rövid időn törvényszékre hurczolják, s visszaadásrakényszerítik, miután Ladenbachiát kiverte házából. Hosszu volna mind felsorolni, a miket tett még azelőtt és azután is őszinteségének beszennyezésével. Bizony senki sincs, ki azelőtt nagyra becsülte, hogy most ne nézné görbe szemmel. De másra térek.

Nagyon köszönöm neked amaz emberséget és jólelküséget, hogy kérésem teljesítetted, mikor azt a három gyűrűt küldötted nekem; azonban sajnálom, hogy nem az enyimek; mert nem akarok igazságtalanul idegei birtok tulajdonosa lenni; noha nem tagadom: azt hittem s maig is azt hiszem, hogy azok a gyűrűk örökségi jogon szállottak reám egykor, s épen azért szeretném tudni, hogy vajjon nem tévedek? Ha pedig a tied és jogos birtokaid, kívánom és kérem, hogy értéke adassék át az asszonynak és ha úgy talál lenni, hogy Hollandiában maradj. k, (a mit azonban legkevésbbé sem merek állítani), az egyház minden költségeit kifizetem az én javaimból, a mint az eskütételben megígértem és köteleztem volt magamat. De köszönöm ama sokféle iratot is. Megnézzük és átvizsgáljuk őket, s ha méltók napvilágra jönni, sajtó alá is bocsátjuk.*) Találtam egy szegletben sok másféle irást, egy már régen meghalt remonstrans pap fiánál, némelyeket az atyafiak kihuztak, s úgy küldték el ama papnak, — melyeket ha élünk, még e nyáron átfatunk, s a mennyit sajtóra méltónak tartunk, mennyit sajtó alá adunk. Bárcsak a mi másoknál van, mind az én kezem között volna. Mert ha valaki igen, én bizonyosan arra törekedném, hogy mindenik arra való napvilágot lásson és hogy az igazság s az isten dicsősége terjedjen. Crelliusnak várom néhány sajátkezű iratát fiától, Kristóftól, miket már régen ígért — hogy elküld. Steghmann Joachimnak, „de norma et iudice Controversiarum“ cz. sajátkezű vitairatát magamnak akartam tartani, minthogy hasonló nevű fia éppen ott állott, hogy családjával együtt Erdélybe menjen. A minap aztán el is határozta, hogy megy, mert — ha nem csalódom, — némelyek megsértették: de úgy látszik, rövid időn megváltozott szándéka, látva, mily szeretettel forognak körülötte némely atyafiak. Elhatároztam, hogy a tiszt. Baungarten ur „Antitriteia“-járól írok neki, hogy maradjon fenn (műve) egy kis ideig legalább, A rakovi nagyobb káté Simplicius Jánostól (ez Slichtin-

*) Vajjon miféle iratok lehetnek ezek? Mi történt velök? Érdemes lenne Hollandiában huzamosabban tartózkodó valamely hazánkfiának utána kutatni.

gius) átnézve és bővitve már sajtó alatt van, s úgy hiszem, rövid időn készen lesz. Ezt a többi könyvvel, miket számodra vettem s még veszek, — ha isten is úgy akarja — elküldöm nektek, nem felejtván el Wolzogenius ama munkáját, melyet kívánsz.

Arra kérsz, hogy a Heltiana nyomdáról, — minthogy, a mint én is hiszem, evvel elégitheted ki Ravius urat — mondjam el röviden véleményemet; tehát megmondom: ha vissza mennék is, semmi hasznát sem vehetném, részint a betűk hiánya, részint azok régisége miatt; a régiség miatt azért, mert azok a kopott betűk ujakkal nem elegyithetők össze, a fogyatkozás miatt azért, mert ilyen betűk e vidéken nem szerezhetők. Azonkívül a nyomda szerkezete nekem semmiképp sem tetszik. Nem tetszik az sem, hogy az a fe-jérvári nyomda Kolozsvárra vitetett, hiszen, a mi hasznunk volt, mind a kalvinistákra fog háramlani. Azt mondom, nem érdemi meg, hogy néhány iratért nyomdát állítsatok, mikor itt van készen, melyet használhattok tetszés szerint. Ha mégis kedvetek jó a Heltiana nyomdát kijavítani, betűk szerzésére bizvást megkereshettek engem, csak azt mondjátok meg, milyen betű kell: szálló vagy emelkedő („descendian v. ascendian“) a neveket és alakot meg tudja mondani Vásárhelyi, kit melegen üdvözlök. Nem oly régen, midőn Praevostia urnő halála után holmi papirosokat nézegettem, véletlenül egy csonka levélre bukkantam, mely b. e. atyámnak volt írva, s Rákóczy fejedelem felfogta s a református theologusoknak Hollandiába küldötte, a melyet Boétius theologus, a ki olyan valamit akart, mit Calvin Servéttel, megczáfolt, vagy a melyhez piszkokkal és szidalmakkal járult. A vége és az aláírás megvan. A vége ez: Azonban a rossz hírek könnyven rossz gyanusságot gerjeszhetnek irántunk, a melyek a kegyed levelét meg fogják czáfolni, úgy azonban, hogy senki ki ne találhassa, hogy én ezeket irtam kegyednek.

Szeretném tudni, milyen az a levél, s ki írta. A másolatát is szeretném birni, természetesen, ha nektek meg van. A Dudith levelén kívül, melyet elküldtél, másokra is akadtam, a Dekához(?) irtakra.*)

Még többet írnék, de Szentiványi ur nemsokára szándékszik hazamenni, közlöm vele a többieket. A remonstransok leydeni ekklezsiája, miután megnövekedett, két részre oszlott. Az egyik Varmundban, a másik a városban tartja isteniszteletét, pedig ellenezte a hatóság és papság. Mi a napokban nyertünk igen bölcs mérsékletű előljáróságot. Ugyanis három consul épen remonstrans. Két barátomról nem írok, mert már ők irtak nektek. Mondjátok meg kérlek, hogy Preussius vagy Slichtingius a Crellius és Slicht. művének néhány példányát elküldötték-e nektek; mert vagy ötven pár hozzájuk már elment. Preussius a brandenburgi fejedelem rendelete következtében a minap azon gondolkozott, hogy hozzátok menjen. De még Marchiában van s úgy hiszem, több évig itt lesz. Végre bevég-

* A következő oldalon az ángolok és hollándok közti háboru folyását írja le, melyet mint reánk érdektelent, elhagytunk. Közlő.

zem levellem. Isten, kinek hatalmában van az emberi szív, igazgassa a mi lelkünket, hogy kötelességünkről meg ne feledkezve, az Úr munkájában buzgók és kitűnők legyünk, tudván, hogy küzdelmünk nem haszontalan az urban. Adja a meg'artó istenünk, hogy gyöngé emberek hatalmasan erősödjünk léleekben s hittel lakják sziveinkben a Krisztus, hogy követhessük a jókat megerősödve és meggyökeresze a jóban, mely mindenütt ott van, magasságban és mélységben; hogy ismerjük meg Krisztusnak ama magasztos szeretetét, hogy teljünk be istennek ama teljességével. Krisztus — a szelidség és türelem amaz igaz példányképe, — vezéreljen utainkban, hogy bármit elviselni készek legyünk, hogy tanuljuk meg — a mint illik, — úgy eljárni kötelességünkben, a melyre hivatva vagyunk, hogy lelkünk egész erejével, — de gyöngédségével — harag fékezésével, szeretetteljesen segítsünk egymáson s a béke kapcsával igyekezzünk alélek egységét megőrizni. Adjon — mondom — néktek a Krisztus kiért élni kívánok, erőt, hogy türelmes és szép lélekkel fogjátok fel ezt, t. i. hogy tiszta, szerető szívvvel cselekedjetek, s értséte meg, hogy én nem a magam, de a közjóllétre törekszem, s előbb az isten nevének dicsőségét, aztán életem boldogságát keresem. Bocsáss meg kedves atyámfia e sietős és zavart irásért, — üdvözöld a kiket kell, s légy üdvözölve barátaitól. Isten veled újra meg újra s szeresd a Krisztusban testvéredet és atyádfiát

Amsterdam, 1667. febr. 15.

Franc Ádám o t.

Eredetije az unitárius Vallásközönség levéltárában, Fasc. XLI. nro. 6.

Közli: BENCZÉDI GERGELY.

DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁRAIBÓL.

CXLIV. ZSOLTÁR.

Lantomnak hurjai
Uj éneket zengnek,
Dicséret mondással,
Az erős Istennek.

Ifjaink, leányink,
Mint virágok, kövek,
— Temploméességben —
Szépen fejlődjenek.

Kinek oltalmában
Király s szolgák állnak,
Hogy ne ártson éle
Gyilkoló szablyának.

Tárházunk bősége
Szükséget ne érjen,
Juhaink ezrével
Legeljen az éren...

Szabadíts meg, ments meg,
Idegen kezétől:
Hazugok, álnokok
Vészes seregétől...

Kövér barmainkat
Ellenség ne lássa,
Községünk házait
Fegyvere ne bántsa!...

Boldog nép, a melynek
Vagyon ilyen dolga,
Boldog nép, a melynek
Istene — Jehova!...

RÉDIGER GÉZA.
